

Magyar és nemzetiségi tannyelvek

(XIX.század)

VÁMOS ÁGNES

A 1844. évi II. tc. bevezetésével a magyar nyelv az ország összes iskolájának tanítási nyelve lett. A szabadságharc és az Entwurf viharaitól dúlt iskolákban a helyzet a kiegyezés után stabilizálódni látszott. Az oktatáspolitiká az első, önálló oktatási törvényt, az 1868. évi Népoktatási törvényt is megalkotta. A hatvanas évek polgárosodó törekvései közepette újra át kellett gondolni az állam és az egyház kapcsolatát, az állami felelősség- és kötelezettségvállalás határait, az iskolaszervezet fejlődésének irányait.

A magyar nyelv és a nemzetiségek nyelvének tannyelvi kapcsolatát először a népiskolák szintjén érintették. Az ehhez szükséges fő kérdések a 19. század második felében így hangzottak:

- Milyen szempontokat kell mérlegelni, amikor a tanítási nyelv kérdésében az állam döntést hoz?
- Milyen szintre helyeződjön a tannyelv megválasztásának joga?
- Feltételhez kell-e kötni, illetve milyen feltételhez kell kötni a tannyelvválasztás jogát?

A népiskolai törvény és a nemzetiségek tannyelve

A forradalom és szabadságharc utolsó szakaszában, *Eötvös József* első minisztersége alatt már foglalkoztak a tanítási nyelv kérdésével. A népoktatási törvény tervezetének vitájakor, a liberális elvek alapján és az aktuális politikai helyzetben, a nemzetiségek megnyerése fontos kérdés volt. „Nem akarom a testvériséget úgy érteni, hogy a kiket testvérekké akarunk tenni, lánczra verünk, vagy tetszik vagy nem, hanem úgy szeretném testvérekké tenni az embereket, miszerint a szabadságot ne korlátozza.” (*Deák Ferenc*)

A népoktatási törvénytervezet a magyar nyelv megtartása mellett a „honpolgárok valósi és nyelvi különbségeire” is tekintettel volt. A nézetek azonban a Kultuszminisztériumon belül és kívül megoszlottak. *Eötvös* álláspontja képviselte az állam fokozott kötelezettségvállalásának szükségességét a közös iskoláztatás terén, a tankötelezettség elvét, a kisebbségi szabadságjogok tiszteletben tartását.

A 18. század vége óta már megszokott volt, hogy a törvény a tanítási nyelvről is rendelkezzen. Az 1849-es vita azonban a *döntés elvi alternatíváira*, aktualitására világít rá.

A magyar nyelvű oktatás vagy az anyanyelvű oktatás elve érvényesüljön?

Az 1844. évi II. tc. után a – korábbi, latin tannyelvűséghez képest egyébként progresszív – magyar tannyelvűség egy mindinkább gyorsuló folyamat végére látszott pontot tenni. A nyelvi kizárólagosságra törekvők azonban nem számoltak a kisebbségek reális érdekeivel, nem értették meg a korszak törvényszerű folyamatait. A népiskolai törvénytervezetben az anyanyelvű tanulás joga igen, de elve nem jelenik meg. „A tanítás magyar nyelven történjék, s ha valaki nem tud magyarul, a status minden gyermeknek garantálja, hogy saját nyelvén vehesse az elemi oktatást.” (1). Elvileg tehát nem épít arra, hogy

milyen nyelven beszél a tanuló, hanem hogy milyen nyelven nem beszél... Nem a nemzetiségek egyéni vagy kollektív igényein nyugszik. Nem az anyanyelven kezdődő elemi tanulmányok fontosságát vallja, hanem egy nemzetállam-államnyelv elvét, amely – ebben a formában „engedményeket” juttat e nyelvet nem ismerőknek. Innen már csak egy kis lépés lesz a kultuszminisztériumi államtitkár érve: „A magyar nyelvnek előnyöket kell juttatni, s ez igen természetes, mert minden magyarországi fajok elismerik, hogy a magyar nyelv diplomatikai nyelv legyen, tehát a javaslatnak azon pontja, hogy a magyar nyelv minden fajú iskolában taníttassék, s ott, a hol a növendékek értik e nyelvet a nagyobb tárgyak magyar nyelven adassanak elő, természetes.” (2) A magyar nyelvi hegemóniáért még az Entwurf kapcsán megismert és megütött „diplomatikai nyelv” kifejezéstől sem riadnak vissza.

Az államnyelvet nem tudók tannyelvválasztásában az alanyi, a kollektív vagy a többségi elv érvényesüljön?

Az alanyi jog elve. A nyelvválasztás alanyi joggal nyugszik, ha minden tanuló anyanyelven kezdheti tanulmányait. E gondolat közel áll ahhoz a pedagógiai felfogáshoz, amely felruházta az embert saját (gyermek) neveltetésében való részvétellel, a döntés jogával. Közel áll ahhoz is, hogy minden tanulót arról a szintről kell elindítani, amelyen az iskoláztatás kezdetén áll. E tétel vitája napjainkig tart. Hiába fogalmazta meg az UNESCO a hatvanas években az anyanyelvű tanulmányok jogait, hiába tartalmazza a Gyermeki Jogok Nyilatkozata, a gyakorlati megvalósítása a legfejlettebb demokráciákban sem zavartalan.

Az újkor polgárságának liberális felfogásában szabadságot kapott az egyén, a társadalmi-gazdasági élet, a nemzet. Nacionalista hajtása a nemzeti létet, kultúrát, gazdasági életet biztosító nemzeti állam megteremtéséért és fejlesztéséért harcolt. Az alanyi jog ennek a gondolatkörnek születte. Törvényi rangra azonban akkor nem emelkedett.

A kollektív jog elve. A kollektív jog szerint a tömbben élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvű iskoláztatáshoz. A kollektivitás 19. századi fogalma azonban nem a mai polgári tartalmat hordozta, hanem csak az egy vallási közösséghez tartozók együttes érdekérvényesítési lehetőségét jelentette. A tannyelvről hozandó döntés ezen a ponton az egyház évszázados iskolaalapítási jogával is kapcsolatban van. A hit megválasztása sokszor nyelvválasztást is jelent (lásd román ortodox iskola).

A kollektív jog felfogása már abban az időben is keveredett a többségi joggal, valószínűleg azért, mert a többségi elve éppen a vallásoktatás kapcsán jelent meg. „Amely közösségben több hitefekezet van, szabadságában álland a külön felekezeteknek a kormány felügyelete alatt, saját erejükkel külön elemi iskolát állítani, de csak a felekezeti többség kívánatára.” (1849. évi tervezet 15. paragrafus)

A népiskolai törvény megalkotásával az állam befolyást kíván gyakorolni polgáira az iskoláztatás révén. Intézkedni, állásfoglalni kellett az egyházzal is. A tannyelvválasztási döntés a kollektív és többségi jogok finom élén táncolt. Mindegyik esetben az egyéni jogok csoportos megjelenésének és érvényesítésének kérdése volt.

A többségi elve. „A tanítás nyelve a lakosok többsége szerint határoztatik meg.” (2) E kifejezés többször visszatér a 19. században. Az egyházi iskoláztatásban harmonikusan kiegyenlíthető a kollektivitás és a többségi elve. Ahol nagyobb tömbben éltek más nyelvű és gyakran más vallású nemzetiségek, ott az egyház- és iskolaszerveződéssel párhuzamosan haladt a lakosság közösségi kovácsolódása és érdekének érvényesítése. A többségi (a kollektív) elv alapján az egyéni érdek integrációja is végbe mehet.

A többségi elve a 19. század második felében hosszan tartja magát, noha többször visszatérnek az ellenzők érvei. Azoké, akik a többségi elvben a magyarság felett „majorizálódott” nemzetiség vízióját vélik látni. A többségi szerinti nyelvválasztást ellenzők a magyarságra leselkedő „veszélyekkel” érvelnek: „ha van egy falu, hol hatvan oláh és 59 magyar iskolás gyermek lehet, ott az ötvenkilenc magyar gyermek csak azért, mert eggyel kevesebben vannak, mint az oláhok, oláhhul tanuljon, igazságosnak és célirányosnak nem látom.” (2) (Azt persze e nézetet valló nem fejtí ki, hogy „igazságosnak” látná-e, ha a 60 román gyereknek kellene magyarul tanulna 59 magyar miatt... Vámos Á.)

Az ország etnogeográfiai térképe miatt a „többségi nyelv” és az „államalkotó nyelv” kifejezések konfrontálódtak.

Az *államközösség elve* a 19. századi nacionalista nemzetállam kultúrpolitikájának hajléka. Századunk elejétől is mind gyakrabban találkozunk vele. Az egyéni, a közösségi és a többségi elvek rovására mindinkább uralkodóvá válik a magyar oktatáspolitikában az állam érdeke, a nemzet érdeke, a közérdek. E felfogás hosszan tartja magát, nem utolsósorban azért, mert a „közérdek” védelmében fellépőknek mindig könnyű a dolguk: „laza” kifejezést használnak. A mindenkor politikai nemzetfelfogása, nemzetfogalma könnyen aktualizálhatja a tartalmát.

A közérdek, az állam által megszabott érdek. A 19. század végi állam pedig a nemzetet, azaz az „egy politikai nemzetet” szolgálta. Nem vitatta ugyan, hogy a nevelés joga a szülőktől illel meg, de hangsúlyozta, hogy mellette (vagy vele szemben?) a közösség érdekét kifejező államnak és az egyháznak is vannak jogai és kötelezettségei. Az egyénnek fel kell ismernie, hogy a „szervezett közösségben nevelődés” az egyén érdeke is. Ez egyben a közösség érdeke. (3)

Végül a tervezetben a következő szövegezést fogadták el:

11. paragrafus: „A magyar nyelv mindenütt rendes tárgy legyen”.

12. paragrafus: „Azon növendékek, akik a magyar nyelvet nem értik, az elemi oktatást anyanyelvükön veszik”.

A népiskolai oktatás tárgyában hozott 1868. évi XXXVIII. törvénycikkben a tannyelvi paragrafus – „fontosságát” tekintve – az V. fejezetben az 58. számot kapta: „Minden növendék anyanyelven nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.” (4)

Az anyanyelvű tannyelvhasználat többségi jogként került megszövegezésre. A nemzetiségi kérdés konszolidálását szolgálta a tanítók szabad nyelvhasználatát, a nyelvek tantárgyi, évfolyambeli, módszertani szabadsága. 1849-hez képest, a nemzetiségek számarányában változott a magyar nyelv, mint tantárgy helye is. Míg korábban rendes tárgy, most a nem magyar nyelvű elemi oktatásban nem kötelező tárgy.

A Népiskolai törvény *pozitív tannyelvi gondolatait* szinte betetőzhetette volna az 1868-as nemzetiségi törvény, ha végrehajtották volna (5). Egyetemi nyelvi tanszékek felállítása, anyanyelvű iskoláztatás joga, anyanyelvű iskolák, a közügyekbeni anyanyelvű eljárhatóság, hétnyelvű pedagógiai szaksajtó, a nemzetiségű oktatás tankönyvellátása stb. A tannyelvi engedményekben az Entwurf-szellemmel szembeni gyökeres szakítás óhaja nyilvánul meg.

Az állam „köteles a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegben együtt élő polgárai az általuk lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessek magokat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.” (1868. tv.) *A magyar nemzetiségpolitika egyik legliberálisabb, a jogokat leginkább kiterjesztő, megengedő törvénye volt.* (6) Iskolák sokasága alakult és váltott ismét tannyelvet. Hibája volt mindazonáltal, hogy a nemzetiségek tanítási nyelve nem „vonult végig” a felmenő iskolarendszerben, csak az „akadémiai képzésig” tart.

A szabályozásban azonban voltak olyan elemek, amelyeket rejtett „hibaforrás”-ként lehetett felfogni. Ezeket felhasználták a jogalkotó szándékával és a törvény szellemével ellentétes érdekekre is. A később, mindinkább kiterjedő magyar, nemzeti szellemi irányzat is ezekre támaszkodott. A szakirodalom bőségesen taglalja a sérelmesnek tartott elemeket, a nemzetfelfogást, az állami iskolák tannyelvről egyre-másra hozott művelődési miniszteri jogosítványokat. Ennek kifejtése azonban a téma gerincétől már túlságosan távol visz.

A magyar tannyelv erőszakolása

Az 1870-80-as években az erősödő nacionalizmus a magyar nyelv ügyén (ürügyén) tör előre az iskoláztatásban. 1879-ben megjelenő törvény szerint a magyar nyelv vala-

mennyi iskolában rendes tantárgy (7). E – látszólag fajsúlytalan – kérdésben a törvényhozás megoszlott. A magyarosítási törekvések, a neonacionalista szellemi vonulatú politika képviselői szembe kerültek a liberális nemzetfelfogást vallókkal, a nemzetiségek érdekeinek védőivel. A vita mindinkább elmérgesedett. A nemzetiségek törekvéseit anyaországuk nacionalizmusa is táplálta. (8)

„Hogy milyen nevelésű, milyen műveltségű utódok lépnek nyomdokainkba, az nem csupán a szülők, a családok kizárólagos magánügye, hanem elsőrendű közügy is” (9). Az egyik érv szerint a magyar nyelv rendes tárgyként való bevezetése ellentétes a nemzetiségi törvény szellemével. „Egyáltalán nincs szükség arra, hogy az ország minden nemzetiségű lakosai a magyar nyelvet elsajátítsák, mert hiszen a törvényben gondoskodva van arról, hogy a közügyekben eljárhassanak saját nyelvükön, ellenben most már ezen törvény életbeléptetésének következtében azt lehet mondani, hogy mivel most már alkalom adatott mindenkinek a magyar nyelv megtanulására, tudni kell most már magyarul mindenkinek, tehát nincs szükség arra, hogy a közügyek kezelésénél más nyelv, mint a magyar nyelv használtassék. Ennek tehát természetes logikus következése lesz, hogy megszüntetessék az 1868-i törvénynek az az intézkedése, hogy a többi nyelveken is, nemcsak a magyar nyelven lehet eljárni a közügyekben.” (10)

A magyarság – az ország lakosságának összlétszámában – a legnagyobb nemzet, de a nemzetiségek összességéhez viszonyítva kisebbségben élt. E tényben az oktatáspolitikai mindinkább gyengeséget, támadhatóságot, a nemzetiségeknek való kiszolgáltatottságot látta. E nézet képviselői, az egyik „kitörési pontnak” az iskolát látták. Az iskoláztatástól remélték a számarányok adminisztratív javítását, ez volt a befolyásolás egyik legjelentősebb eszköze. Az „egy politikai nemzet” felfogással, a franciás nemzetállam ideáljával, az államnyelv összekötő erejével érveltek. Újra és újra tagadták Szent István állítását, mely szerint a soknyelvű ország erős.

Tanulmányok sokasága írt arról, hogy mely vidékeken mennyi a magyarság számaránya; a lakosság mely nyelveket beszéli; a magyar nyelvet melyik nép ismeri vagy nem ismeri stb. Mely nép gyermei iskolázottabbak és miért. Az itt idézett bizarr megfogalmazás hűen tükrözi a hatalom nacionalista szemléletét. „183000 magyar ajkú tanköteles nem járja az iskolát, s ez utóbbiakból több mint 100000 éppen a egyes népességű tankerületre esik, hol az iskolakerülés a magyar elemekre nézve, mint faji elkallódás veszélyével jár. Nem szorul hosszas bizonyításra, hogy egészen más hatása van annak, ha a magyar faj ilyen vidékeken, a hol más népelemekkel érintkezve s ezek által majorizálva, nélkülözi az iskola fajfentartó erejét és hatását, mint ha oly tankerületekben, a hol ugy szólván a madár is magyarul dalol, kerüli az iskolát” – érvel éppen *Szatmáry György*, a minisztérium népoktatási ügyosztályának vezetője (11)

Intézkedései nyomán a népiskolák száma az első világháborúig folyamatosan nő, s benne az állami befolyás nyomán „szaporodott azon népiskolák száma, a melyeknek tannyelve kizárólag magyar vagy magyarral vegyes.” (12). A nyílt magyarosítási törekvésben az 1907. évi Apponyi féle-törvény jelent újabb fokozatot. Az I. világháború kitörésekor az elemi iskolák 80 %-a már magyar tannyelvű volt. (u. o.) Az 1868. évi 38. tv. szélsőségei ellenére is jelentős eredménynek értékelik, mivel kiépült a kötelező alsó fokú oktatás. A tanulók száma 1870-1914 között 1,2 millióról 2 millióra, az iskolák száma 13700-ról 38000-re nőtt (13). Mindez azonban nem teszi semmissé a nemzetiségek sérelmeit.

Az iskolafokok tannyelvi illeszkedése

A tannyelvnél az iskolafokok közötti illeszkedést is vizsgálni kell. Az összefüggések finom szövevényére építve állhat csak szilárdan az iskolarendszer kétnyelvűsége. Az 1868. évi népoktatási törvény tanítási nyelvi vonulatához csak tizenöt évvel később, és már más oktatáspolitikai körülmények között készült el a középiskolai törvény.

Az Entwurfot követően, először 1861-ben intézkedett kicsit zavarosan a helytartótanács arról, hogy a „középtanodák újjászervezésénél...a magyar nyelvnek, az azt mint országlási nyelvet megillető helyből való elnyomása nélkül, az országbeli különféle nemzetiségek méltányos igényei lehető kielégítést nyerjenek”. Ez alapján az állami tanügyi-gazgatás hatáskörébe tartozó gimnáziumok két részre oszlottak: kizárólag magyar illetve vegyes tannyelvűek. (14)

Az 1862. február 12-én kiadott 75.207 sz. alatti helytartótanácsi rendelet két tannyelvről és nemcsak segédtannyelvről intézkedik: „a helybeli és vidéki lakosság nemzetisége, viszonyai valamint a tanulók többségének anyanyelve s kívánata kell hogy zsinórmértékül szolgáljon arra nézve, mely módon és mértékben legyen a magyaron kívül még más hazai nyelv is, nemcsak mint segédnyelv, hanem mint a magyarral egyenjogú tannyelv és egyszersmind kötelezett rendes tantárgy is akként alkalmazandó, hogy az ...oktatások, magyarázatok, a kikérdezések, lecke felmondások, feleletek a magyaron kívül más, a tanulók által értett hazai nyelven is, minden kényszer nélkül és szabadon történhessék.” (15)

A tannyelvi kérdésben hagyott szabadsággal a legkülönbözőbb variánsokban jelentek meg az adott gimnáziumhoz tartozók többségi illetve a kisebbségi nyelvei. 1869. rózsahegyí algimnázium: I.-II. osztály: minden tantárgyat magyarul és szlovákul is el kell magyarázni és a tanulóknak mindkét nyelven felelni is kell a tanultakból. Minél jobban értik azonban a tanulók az I. osztálytól kezdve a magyar nyelvet, „annál nagyobb mértékben kell a magyarázatoknál és kikérdezéseknél is alkalmazni.” s a fokozatosan a III-IV. osztályban mind kevésbé használni, majd elhagyni a „segédnyelvet”. Ez a gondolat Eötvös-nél is megfogalmazódott: „Ezen segédtannyelv alkalmazását didaktikai szempontból azon arányban kell mindig szűkebb korlátok közé szorítani, melyben a tanulók a másik nyelvet értik, úgy, hogy midőn az utóbbiban általában véve már tökéletes jártassággal bírnak, a segédtannyelv egészen elmarad.” (16)

Az állami adminisztráció a hetvenes-nyolcvanas években a *magyar tannyelv térnyerése irányába* dolgozott. Az 1883. évi XXX. tv-nyel végleg így szabályozta. E törvényben jelenik meg először az a kettősség, amely a gimnáziumok iskolarendszerbeli helyét a mai napig is megszabja: „a gimnáziumnak és a reáliskolának az a feladata, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa, és a felsőbb tudományos képzésre is előkészítse” (17) amelyet a „mindenirányú humanisztikus, főleg ó-klasszikai tanulmányok segítségével, a reáliskola pedig a modern nyelvek, a mennyiségtan és természettudományok tanítása által oldja meg.” (uo.)

A gimnázium vált tehát az értelmiség-utánpótlás és a társadalmi elit nevelésének csatornájává, ezért iskolarendszerbeli helyzete és a tanítás nyelve fontos oktatáspolitikai kérdés lett. A különböző társadalmi csoportok érdeke, hogy ezen az iskolafokon saját polgárait továbbjuttassa. A tanítási nyelv aspektusából természetesen vetődik fel újra a kérdés: a 19. század végéig Magyarországnak 1883. évi középiskolai törvénye a nemzetiségeket az értelmiség-utánpótlás-nevelésben valódi lehetőséghez juttatta-e?

Az 1883. évi középiskolai törvény szövege szerint a hitfelekezetek maguk határozhatják meg az általuk fenntartott nyilvános középiskolák tannyelvét. Ha azonban az nem magyar, kötelesek a magyar nyelv és irodalomtörténet tanításáról, mint rendes tantárgyról gondoskodni megfelelő óraszámban (18). E tantárgyakat a VII-VIII. osztályban a nem magyar tannyelvű iskolákban is magyar nyelven kell tanítani. Magyar nyelven kell érettségi vizsgát tenni.

A nemzetiségi értelmiség kineveléséhez – az iskolák számát és arányát tekintve – szűk út maradt. Az 1883. évi középiskolai törvény az állami fenntartás, felügyelet és igazgatás kérdésben szigorított. Közvetlenül felügyelte az állami és királyi katolikus iskolákat. De *mindenhol előírta az egységes, állami tantervet*. Ez lett valamennyi középiskolában a mérték. Ettől eltérni csak a Vallás és Közoktatási Minisztérium engedélyével lehet. A magyar nyelv és irodalom tantárgyat magyarul kellett tanítani a nemzetiségi iskolákban. Ez ekkor tannyelvi kérdés volt. *A V.K.M. ezzel valamennyi nemzetiségi intézményt kétnyelvűvé tette*. „A tanügyigazgatás a nemzetiségek elmagyarosítását értelmiségükön keresztül célozta meg.” „A liberális magyar nemesség diadalmármorában nem vette észre, hogy vulkán tetején táncol, s minden politikai ésszerűség ellenére ragaszkodik” megszerzett tannyelvi jogaihoz. (19) A nemzetiségi tannyelvű iskolák száma a 20. századra rohamosan csökkent. E politika negatív következményei máig érezhetők.

JEGYZET

- (1) *Zibolen Endre*: Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve. OPI. (A tantervelemélet forrásai sorozat) 1990.
- (2) *Kármán Mór*: Közoktatásügyi tanulmányok II. Franklin Ny. Budapest, 1911.
- (3) *Szatmáry György*: Nemzeti Állam és népoktatás. Compel. Budapest, 1892.
- (4) DOCUMENTUM a magyar nevelés történetéből 2. (szerk. *Kóta*) Tankönyvkiadó, 1979. 50. o.
- (5) *Ács Zoltán*: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- (6) *Bellér Béla*: A nemzetiségi iskolapolitika Magyarországon 1918 -ig MP.1. 1974.
- (7) DOCUMENTUM a magyar nevelés történetéből 2. (szerk. *Kóta*) Tankönyvkiadó, 1979. 121. o.
- (8) *Ács*: i. m.
- (9) *Somogyi*: i.m. 57. o
- (10) DOCUMENTUM A magyar nevelés... i.m. 123. o.
- (11) *Szatmáry József*: i.m. 43. o.
- (12) *Szatmáry*: i.m. 24.o
- (13) *Kovács Györgyné*: Kultúra és politika Kornis Gyula közoktatás-politikai tevékenységében. 1989. 6. o.
- (14) *Pintér Jenő*: A magyar középiskolák igazgatásának kézikönyve. Budapest, 1926.
- (15) *Mészáros István*: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1996-1948. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1988. 90. o.
- (16) *Mészáros István*: u.o. 92. o.
- (17) *Zibolen Endre*: Az iskola és a társadalom funkciói. Doktori tézisek. Budapest, 1985. 22. o.
- (18) *Somogyi József*: Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Budapest, 1942. 106. o.
- (19) *Bellér Béla*: i.m. 50. o.

A szerző helyesbíti önmagát és elnézést kér tisztelt olvasóitól

Továbbá minden érintettől. Ugyanis az történt, hogy az augusztusi szám szeparátuma az én írásomat közölte. Amiután közlésre előkészítettük nyár derekán az anyagot, kiutaztam Erdélybe, s utam során több pontban helytelennek találtam saját állításaimat, hazaérve azonban már nem volt mód a korrigálásukra. Ezért most, utólag természetem javító észrevételeimre.

1. *Bocskay Vince* szobrának címe: Turbános fej, s a készülés éve korábbi, inkább 1982. , de még az is elképzelhető, hogy 1981.

2. *Baász Imre*. Már az indító mondatban pontatlanság van: nem 1975-ben, hanem 1976-ban költözött a művész Kovászna megyébe, egy sepsiszentgyörgyi múzeumi munkalehetőséget kihasználva, s kezdetben Arkoson lakott (Sepsiszentgyörgytől 5 km-re), s csak később költözött be a városba.

A második mondat problémája: halálának azóta is vitatott körülményei. Sokan valóban azt írták, mint én a cikkben, ez azonban talán a legkevésbé pontos variáció. S bár a tisztelt olvasónak, s a tragédia bekövetkeztével a művészeknek magának is kevésbé érdekes, hogyan is történt, de az itt maradtoktól s a felelősök szempontjából bizony nem mindegy. Meg kell tehát tennem ezt a korrekciót is: vérmérgőzésben halt meg. A vér azonban nem fertőződhetett a fecskendőtől, mert egyszer használatos tűkkel kapta az injekciókat.

A következő bekezdés elején pár hónappal félredatáltam egy eseményt: a rópcédulás akciója 1981. májusában a Román Kommunista Párt megalakulásának 60. évfordulója alkalmából volt. A kiállítást hirdető rópcédulák fele valóban román, másik fele magyar nyelven íródott, de színmegkülönböztetés nem volt köztük. Csak a kiállításra magára szitázott régi román rópcédulákat feketével.

Az időközi kutatások alapján bebizonyosodott, hogy ott is a korabeli tömegkommunikációs híreknek adtam igazat, hogy 1985-ben az EV GRAFIKUSA díjat A Föld sebei sorozatára kapta. Ez úgy igaz, hogy arra is, és a többi kiváló műre, amelyeket nagy nélkülözések közepette, szinte nyomorogva hozott létre (például A madár sorozat, a Baj ér! akció). Az 1986-os kitűnő rajzszorozatának gyakrabban használt, hitelesebb címe a Találkoztam egy békekereső emberrel, mint az, amelyet a tanulmányomban szerepeltetek.

Végezetül a képekről. A 7. oldal akciófotóját az életművet rendszerezve már inkább 1985-re datálnám (a fotókon látható *Baász Pálma* emlékezete azonban továbbra is 1981-82.-re teszi a készülés évét), a 9. oldal erotikus rajzát nem sorolnám A Föld sebei sorozatba, bár kétségtelen, hogy technikájában azokkal rokon, s ezért feltételezhető, hogy egyidős azokkal, tehát valóban 1983-as. Ami a legnagyobb hiba: a 15. oldal alsó fotóját *Elekes Károly* Borona című akciójáról készítette *Garda Aladár*. *Baász* ugyan 1981-ben dolgozott a két művésszel közös helyszínen (Marosvásárhely, Vizeshalmok), de uszadékfát *Baász Imre* nem használt akcióihoz, azokkal csak *Elekes Károly* és *Garda Aladár* dolgozott. Az adott diapozitívem keretén tévesen volt jelölve a szerző.

Mindezek miatt még egyszer szíves elnézését kérem mind az olvasóknak, mind az érintetteknek. Es örülnek, ha megtudnák az olvasók: az *Ady* és a *Baász* fotókat *Halper János* készítette (kivéve az akciófotókat). Ezt azért tartanám fontosnak, mivel munkájáért csak a köszönetet kapta és kapja. Hát legalább azt nyilvánosan. Köszönöm.

A szerkesztőségnek pedig azt, hogy önhelyesbítésemnek helyt adott.

CHIKÁN BÁLINT